

De ene dt-fout valt meer op tijdens het lezen dan de andere. Van experimentele resultaten naar een mogelijke onderwijsaanpak

1. Nonchalance, gebrekkige regelkennis en... een cognitieve stoorzender

De meeste leerkrachten op de middelbare school ergeren zich aan dt-fouten; zelfs leerkrachten die geen Nederlands onderwijzen. Diezelfde reflex hebben docenten in het hoger onderwijs, waar dt-fouten nog steeds welig tieren in schrijfproducten van veel studenten; ook van studenten neerlandistiek. De klacht dat veel van die fouten het gevolg zijn van nonchalance zal zonder twijfel kloppen. Ook de bewering dat veel jongeren, zelfs in hun post-puberteitsjaren, de spellingregels voor de werkwoorden nog niet beheersen, zal wel waar zijn.

Toch vallen niet alle dt-fouten in die twee categorieën. In een aantal publicaties heeft de tweede auteur met collega's aangetoond dat sommige dt-fouten tot stand komen door de samenwerking van twee cognitieve processen (Sandra, Frisson & Daems 1999;

Sandra & Van Abbenyen 2009; Sandra 2010):

1. de snelheid waarmee ons werkgeheugen de spellingregel kan toepassen;
2. de snelheid waarmee ons mentale lexicon de hoogstfrequente spelling van een homofone werkwoordvorm activeert.

Homofone werkwoordvormen delen hun uitspraak met een andere vorm van hetzelfde werkwoord, zoals in de homofoonparen *word/wordt* en *gebeurt/gebeurd*. Wanneer schrijvers onder tijdsdruk staan, kunnen ze de spellingregel niet tijdig toepassen en schrijven ze spontaan de hoogstfrequente vorm van het homofonenpaar op. Die tijdsdruk induceerden wij experimenteel via een hoog dicteertempo en door een aantal woorden tussen bijvoorbeeld het onderwerp en de werkwoordhomofoon te plaatsen. We hebben dat het effect van homofoon dominantie genoemd. De dominantie van de hoogstfrequente vorm leidt enkel tot een spelfout (homofoonintrusie) als de grammaticaal correcte vorm de laagstfrequente homofoonspelling is.

Het is cruciaal dat dit effect zelfs bij consciëntieuze spellers dt-fouten doet ontstaan. Dat gebeurt (1) als het proces van regeltoepassing nog niet beëindigd is, maar het activatieproces van de hoogstfrequente homofoon al voltooid is of (2) als beide processen tegelijk hun output afleveren en die outputs tot een beslissingsconflict leiden. Bijvoorbeeld, wanneer het regelproces de correcte vorm *word* aflevert, terwijl het activatieproces de foute vorm *wordt* suggereert.

Tijdnood creëren in een experimentele situatie impliceert niet dat homofoon dominantie zich enkel in die artificiële schrijfcontext voordoet. Er zijn voldoende *real life*-situaties waarin we onder tijdsdruk schrijven. Een dt-fout is snel gemaakt bij het intikken van een sms'je of een e-mail. Dat is ook het geval bij het schrijven van de eerste versie van een tekst, wanneer we ons vooral op de betekenis richten. Uiteraard zullen goede spellers zulke dt-fouten vaak meteen opmerken en corrigeren. Maar ze maken die in eerste instantie wel – en dat maakt het onderzoek precies interessant. Daardoor kunnen we immers de mentale processen ontdekken die bij iedereen (sommige) dt-fouten doen ontstaan. Door die schrijfcondities te induceren, konden onze experimenten licht werpen op die cognitieve oorzaken.

2. Welke dt-fouten vallen het meest op tijdens het (na)lezen?

Het feit dat sommige dt-fouten niet gecorrigeerd worden, doet ook een interessante vraag rijzen. Valt de ene dt-fout meer op dan de andere? Zit daar ook een systematiek in? Uiteraard gaat het hier om de perceptie van dt-fouten, want ze zijn grammaticaal allemaal even fout. Op basis van het concept 'homofoon dominantie' uit ons spellingonderzoek kunnen we typische en atypische dt-fouten onderscheiden. Bij typische fouten ontstaat een homofoonintrusie op de correcte laagfrequente vorm, omdat het

mentale lexicon de hoogstfrequente homofoonvorm opdringt. Bij atypische fouten doet de fout zich voor op de correcte hoogfrequente vorm, die vervangen wordt door de laagstfrequente homofoon. Als homofoon dominantie ook tijdens het lezen een rol speelt, dan zullen typische dt-fouten minder opvallen dan atypische. De vertrouwdeheid met de hoogstfrequente homofoonspelling zou de fout minder doen opvallen.

In een eerste experiment¹ moesten proefpersonen zo snel en accuraat mogelijk beslissen of tweewoordcombinaties correct gespeld waren. De eerste en de derde persoon enkelvoud onvoltooid tegenwoordige tijd (OTT) van homofone werkwoorden werd gecombineerd met de pronomina ‘ik’ en ‘hij’, zodat er correcte spellingen (*ik word, hij wordt*) en incorrecte spellingen (**ik wordt, *hij word*) ontstonden. Eenzelfde proefpersoon zag per werkwoord maar één van de vier combinaties, maar zag (over de werkwoorden heen) elk type combinatie even vaak². We gebruikten ‘d-dominante werkwoorden’ en ‘dt-dominante werkwoorden’. In het eerste geval was de d-spelling de hoogst dominante; in het tweede geval was dat de dt-spelling. Typische fouten bij d-dominante werkwoorden zijn homofoonintrusies in de derde persoon, terwijl dat bij dt-dominante werkwoorden homofoonintrusies in de eerste persoon waren. Er werden ook afleiders gebruikt (**de vrouw, *de trijn*). Het effect van homofoon dominantie was significant: voor de correcte spelvormen en voor de dt-fouten. Op de correcte vormen werd sneller gereageerd, naarmate de aangeboden spelling dominantier werd binnen haar homofonenpaar, voor de beide dominantiegroepen. Op de foute vormen werd trager gereageerd, naarmate de aangeboden spelling dominantier werd binnen het homofonenpaar, voor beide dominantiegroepen. Het laatste effect wijst op een responsconflict: de toepassing van de spellingregel levert een ‘neen’-respons op, terwijl een toename in frequentie dominantie van de foute vorm (vertrouwdeheid) een alsmaar sterkere ‘ja’-respons suggereert. Conclusie: hoe dominantier de foute spelling wordt binnen het homofonenpaar, hoe minder ze opvalt door de vertrouwdeheid van de spellingvorm.

De verklaring op basis van het begrip ‘responsconflict’ werd bevestigd door een experiment waarin dat conflict niet kon optreden. Proefpersonen moesten een ‘ja’-respons geven als de uitgesproken tweewoordcombinatie correct zou klinken. Ze moesten dus spelfouten negeren. Het effect van homofoon dominantie was dit keer hetzelfde voor correct en fout gespelde werkwoordhomofonen, voor beide dominantiegroepen: hoe dominantier de homofoon, hoe sneller de responsen. Omdat een ‘ja’-respons voor incorrect gespelde werkwoordvormen geen responsconflict veroorzaakte, liepen de patronen voor correcte en incorrecte werkwoordhomofonen parallel. Opnieuw toonde het effect van homofoon dominantie aan dat dt-fouten minder opvallen als hun spelling de hoogstfrequente, meest vertrouwde spelling is.

In een volgend experiment moesten proefpersonen zinnen construeren door op elke zinspositie te beslissen welke van twee alternatieven paste in de voorgaande context. Die zogenaamde ‘doolhoftaak’ verplicht de proefpersoon om zich vooral op de gram-

maticale en semantische context te richten. Omdat de taak te vermoeiend was, kregen proefpersonen enkel de incorrect gespelde homofonen. Opnieuw was het effect van homofoondominantie significant voor beide dominantiegroepen: als de dt-fout overeenkwam met de hoogstfrequente homofoonvorm kozen proefpersonen sneller, omdat de fout blijkbaar minder stoorde (of onopgemerkt bleef). Zelfs in een taak waar de focus op grammaticale en semantische cohesie ligt, vielen de atypische homofoonintrusies meer op dan de typische.

We voerden, ten slotte, een experiment uit zonder reactietijdmeter. Laatstejaars uit het algemeen secundair onderwijs (aso) moesten in een reeks zinnen alle spelfouten omcirkelen: fout gespelde werkwoordhomofonen en moeilijke weetwoorden. Beide woordtypes waren ook soms correct gespeld om de taak voldoende moeilijk te maken. Ook in deze, sterk op spelling gerichte, naleestaak bleek dat de typische dt-fouten voor beide dominantiegroepen minder opvielen (Verhaert, Danckaert & Sandra 2016).

3. Een mogelijke remedie in het onderwijs

Homofoondominantie speelt dus zowel een rol tijdens het schrijven als tijdens het (na)lezen. Dit cognitief gestuurde effect verklaart de hardnekkigheid van dt-fouten. Homofoondominantie veroorzaakt tijdens het schrijven het risico van homofoonintrusies door de hoogstfrequente vorm en zorgt er tijdens het (na)lezen voor dat die typische homofoonintrusies het minst opvallen. Op die manier worden de laagstfrequente homofoonvormen twee keer het slachtoffer van homofoondominantie en vormen ze voor alle spellers risicovormen.

Kan het onderwijs hier iets aan doen? Die risicofouten hebben niets met nonchalance te maken, hoewel nonchalante leerlingen uiteraard vaker ten prooi zullen vallen aan het effect van homofoondominantie. Ze zijn ook niet het gevolg van gebrekkige regelkennis. Nonchalance moet bestreden worden door leerlingen een 'spellinggeweten' bij te brengen. Gebrekkige regelkennis vereist een voldoende groot belang voor grammaticaonderwijs, het kind dat met het badwater werd weggegooid door het communicatief taalonderwijs.

De dubbele valkuil die homofoondominantie veroorzaakt tijdens het schrijven en lezen vereist echter een andere remedie. Er bestaat maar één manier om dit effect te bestrijden: leerlingen zo vroeg mogelijk aanleren dat werkwoordhomofonen 'gevaarvormen' zijn en hen op het belang wijzen van bewuste tekstrevisie, met speciale aandacht voor die vormen. Enkel bewuste controle kan het negatieve effect van onbewuste processen counteren.

Referenties

- Sandra, D., S. Frisson & F. Daems (1999). “Why simple verb forms can be so difficult to spell: the influence of homophone frequency and distance in Dutch”. In: *Brain and Language*, 68 (1/2), p. 277-283.
- Sandra, D. (2010). “Homophone dominance at the whole-word and sub-word levels: spelling errors suggest full-form storage of regularly inflected verb forms”. In: *Language and Speech*, 53 (3), p. 405-444.
- Sandra, D. & L. Van Abbenyen (2009). “Frequency and analogical effects in the spelling of full-form and sublexical homophonous patterns by 12 year-old children”. In: *Mental Lexicon*, 4 (2), p. 239-274.
- Verhaert, N. (2016). *Rules or Regularities? The Homophone Dominance Effect in Spelling and Reading Regular Dutch Verb Forms*. [ongepubliceerd proefschrift]. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Verhaert, N., F. Danckaert & D. Sandra (2016). “The dual role of homophone dominance. Why homophone intrusions on regular verb forms so often go unnoticed”. In: *Mental Lexicon*, 11 (1), p. 1-25.

Noten

- ¹ De experimenten zijn in detail gerapporteerd in het doctoraat van Nina Verhaert (Verhaert 2016).
- ² Die methode werd in alle experimenten gevolgd.